

МЕНАДИ

Поклавши мені надруковану на кремовому папері програму, дон Перес провів мене на моє місце. Дев'ятий ряд, трохи праворуч: ну що ж, чудова акустична повага! Театр Корона я знаю: примх у нього більше, ніж у жінки-істерички. Скільки разів попереджав я приятелів — не беріть квитків у тринадцятий ряд там повітряний колодязь, і туди не долинає музика, і не сідайте з лівого боку в бельєтажі, бо буде достоту ик у флорентійському Театро комунале: деякі інструменти ніби віддаляться від решти оркестру і поплінуть у повітрі. Скажімо, флейта може залунати за три метри від нас, а весь оркестр, як і годиться, залишиться на сцені. Все це потішно, але приємного мало.

Я зазирнув у програму — "Сон літньої ночі", "Донжуан", "Море" і "П'ята симфонія". Ну як тут не усміхнутися. Ах, Маestro, старий лис, знову у вашій програмі концерту безсоромна естетична сваволя, але..., вона прикриває чудове психологічне чуття, спільну рису всіх режисерів, концертних знаменитостей та організаторів вільної боротьби. Тільки з нудьги можна припхатися па концерт, де після Штрауса дають Дебюссі і тут же, слідом,— Бетховена, від такого аж голова тріщить. Проте Маestro знов зізнав свою публіку. Репертуар був розрахований на завсідників театру Корона, а вони — люди без претензій і віддають перевагу перед гарним, але новим, поганому та звичному й знайомому. Нічого нестравного і такого, що порушує їхній спокій, З Мендельсоном їм буде легко і просто, потім "Дон-Жуан", такий щедрий, округлий, усі мело дії — в пам'яті, можна наспівати будь-яку. Дебюссі — інша річ, з Дебюссі вони відчувають себе людьми МИСТЕЦТВА: не кожен розуміє його музику. А потім головна страва — Бетховен, добрячий звуковий масаж, ось так доля стукає в двері, ах, цей глухий геній, перемога і її символ — літера "V". А далі — палі біgom додому, завтра справ сила-силенна.

Я справді відчував велику симпатію до Маestro за те, що він приніс гарну музику до нашого незнайомого з мистецтвом міста, де якихось десять років тому не йшли далі "Травіати" та увертюри до "Гуарані"¹.

1 "Гуарані"— опера-балет бразильського композитора Карлоса Антоніо Гомеса (1836—1896).

Маestro потрапив до нас по контракту, укладеному з одним метким імпресаріо, і от створив оркестр, який по праву може вважатися першорядним. Помалу в його репертуарі з'явилися Брамс, Малер, імпресіоністи, за ними Штраус, Мусоргський... Попервах власники лож невдоволено бурчали, і Маestro врешті згорнув вітрила, розбавивши концертні програми уривками з опер. З часом навіть Бетховена, котрого він спершу підносив обачно, винагородили тривалими оплесками; ну і скінчилося тим, що Маestro аплодували за все поспіль, а то й просто за вихід на сцену, ось як зараз, коли 1 його поява викликала небачений вибух захвату. Взагалі на початку концертного сезону слухачі щедрі на і оплески і долоней не шкодують, ляпають з особливим смаком, а до того ж — всі до єдиного обожнювали Маestro, котрий, як завжди недбало, навіть сухувато вклонився публіці, швидко відвернувшись до оркестрантів і зразу став чимось подібний до піратського ватажка. Ліворуч від мене сиділа сеньйора Джонатан, з якою я мало був знайомий, але чув, що вона меломанка. Зашарівшись, вона звернулась до мене:

— Ось! Ось людина, котра досягла того, чого мало хто досягає! Він створив не тільки оркестр, але й нас, публіку! Хіба це не чудово?

Авжеж,— погодився я, як завжди готовий погодився я.

— Іноді мені здається, що він повинен диригувати обличчям до публіки, адже чи до певної міри теж його музиканти.

— Мене, мабуть, не врахуйте,— сказав я.— Хоч як с умно, але в моїй голові вельми невиразні уявлення про музику. Ця програма, наприклад, мені здається просто жахливою. А втім я, напевне, помиляюся

Сеньйора Джонатан глянула на мене осудливо і відрину ж відвернулася, але її природна люб'язність узяла і ору, і мені довелося вислухати розлоге пояснення.

— До цієї програми включені справжні шедеври, і вона, між іншим, складена за листами його шанувальників. Хіба ви не знаєте, що сьогодні у Маестро срібне весілля з музикою? А те, що оркестрові минає п'ять років? Зазирніть у програму, там на звороті дуже топка стаття професора Паласіна.

Я прочитав статтю професора Паласіна в антракті, після Мендельсона і Штрауса, що викликали бурю овацій на честь Маестро. Прогулюючись по фойє, я кілька разів задумався над питанням: чи заслуговує виконання обох речей такого виплеску бурхливих почуттів і чому сьогодні так шаленіс публіка, яка взагалі, за моїми спостереженнями, не вирізняється особливою велиcodушністю? Але кожен ювілей — це брама, розкрита для людської глупоти, і сьогодні прибічники Маестро зовсім втратили над собою владу. В барі я зіткнувся з доктором Епіфапією та його родиною — довелося змарнувати на них кілька хвлин. Дочки Епіфанії — зашарілі, збуджені — оточили мене і наввипередки закудкудакалп (вони взагалі скидалися на пернатих різної породи). Мендельсон був просто божественний, не музика, а оксамит, найтонший шовк, і в кожній ноті — неземний романтизм. Ноктурн? Ноктурн можна слухати до кінця життя, а скерцо — зіграно руками феї Бебі більше подобався Штраус — у ньому і справжня сила, це істинно німецький Дон-Жуан, а від тромбонів і валторн у неї бігали мурашки по тілу — я чомусь сприйняв ці слова в їхньому буквальному значенні. Доктор, поблажливо посміхаючись, слухав нас.

— Ох, молодь, молодь! Зразу видно, що ви не чули французького піаніста Ріслера і не знаєте, як диригував німецький композитор фон Бюлов... То був час!

Дівчата розсердилися. Росаріо сказала, що нинішній оркестри куди ліпші, ніж п'ятдесят років тому, а Беба І рішуче перепинила батькову спробу засумніватися у і виняткових якостях Маestro.

— Авжеж, авжеж,— погодився доктор Епіфанія.— Я й сам вважаю, що сьогодні він геніальний. Скільки вогню, яке піднесення! Мені давно не траплялося так плескати в долоні...

Доктор Епіфанія з гордістю простягнув мені долоні, дивлячись на які, подумаєш, що він щойно витискав ними цукор з буряків. Дивно, але в мене склалося інше враження — мені навіть здавалося, що Маestro не в ударі, що у нього, мабуть, поболює печінка, що він, як кажуть, не викладається, а стриманий і нуднуватий. І певне, я був єдиним у театрі Корона, хто так думав, і бо Кайо Родрігес. наздогнавши мене, мало не збив мене і з ніг.

— "Дон-Жуан" — блиск! А Маestro — дивовижний і диригент,— заволав він.— Ти пам'ятаєш те місце в скерцо Мендельсона, ну, просто справжній перегук гномів, а не оркестр!

— Знаєш,— сказав я,— почути б спершу цей перегук гномів!

— Не клей дурня,— огризнувся Кайо, і я бачив, що він щиро обурений.
— Невже ти не спроможний вловити себе! Наш Маэстро — геній, і сьогодні він перевершив самого себе, ясно? По-моєму, ти даремно прикидаєшся тупим.

В цю хвилину нас наздогнала Гільєрміна Фонтан, яка слово слово повторила те, що наплели доњки Епіфанії, а потім вони з Кайо проникливо дивилися одне до одного зі слізьми на очах, розчулені співзвучністю своїх захватів, стихійним братством, від якого добрішають на якусь хвилину людські душі. Я дивився на них, нічого не розуміючи, силкуючись осмислити приший цього захвату. Ну, припустімо, я не щовечора ходжу на концерти і на відміну від них можу іноді слухати

Брамса з Брукнером або навпаки, що в їхньому колі розцінять як невибачне невігластво. І все ж ці запалені обличчя, ці спіtnілі шиї, готовність аплодувати де завгодно —в фойє чи посеред вулиці,—все це наводило мене на думку про атмосферні впливи, про пологість повітря, про сонячні плями, одне слово, про ті речі, що відбиваються, безперечно, на поведінці людини. Пригадується, я навіть подумав, чи немає, бува, в залі якогось дотепника, який вирішив повторити знаменитий дослід доктора Окса, щоб розпалити всю цю публіку. Гільєрміна урвала мої роздуми, сіпнувші мене ні руку (ми були мало знайомі).

— А зараз — Дебюсі,— прошепотіла вона, дуже збуджена.— Мереживна гра води, "La mer" ("Море" (франц.)).

— Щасливий буду це почути,— сказав я. Уявляєте собі, як пролунає "Море" у нашого Маестро!

— Бездоганно,— зронив я, дивлячись на неї пильно, щоб простежити, як вона поставиться до моого зауваження.

Ошукавшись у мені, Гільєрміна одразу ж повернулася до Кайо, який ковтав содову, ніби спраглий верблюд, і обое побожно заглибились у передчування того, яком буде друга частина "Моря" і якої нечуваної силі сягне Маестро у третій частині. Я вирішив прогулятися по коридорах, а потім вийшов у фойє. Мене зворушував і водночас дратував цей несамовитий захват усієї публіки після першого віddлення... Гучне дзижчанні розворушеного вулика било по моїх нервах — я сам раптом розхвилювався і навіть подвоїв свою звичайну порцію содової води. До деякої міри мені було прикро що я не беру участі в цьому дійстві, а натомість, на манір ученого-ептомолога, спостерігаю за всім збоку, Ale що вдієш! Таке трапляється зі мною скрізь і всюди, і я навіть користаюся цією здатністю, щоб не зв'язуватися всерйоз ні з чим у житті.

Коли я вернувся в партер, усі вже сиділи по своїх місцях, і мені довелося підняти весь ряд, щоб дістатися до моого крісла. Щось було

смішне в тому, що нетерпляча публіка розсілася по своїх місцях раніше, ніж оркестранти, які зараз стурбовано, ніби знехотя, виходили на сцену. Я глянув на гальорку і на балкони — суцільна чорна маса, ніби мухи в банці від чогось солодкого. В партері то тут, то там спалахували і гасли вогники — то меломани, що принесли з собою партитури, перевіряли свої ліхтарики. Коли величезна центральна люстра почала поволі тъмяніти в чимраз густішу пітьму, назустріч Маestro, який вийшов на сцену, покотилися оплески. Я подумав, що ці звуки, які дедалі сильнішали, ніби відтісняючи світло, і змусили включитися одне з моїх п'яти почуттів, тоді як інше дістало змогу перепочити. Ліворуч від мене завзято плескала в долоні сеньйора Джонатан. І не одна вона — весь ряд поспіль. Але попереду, навскіс, я помітив чоловічка, який сидів зовсім нерухомо, ледь скиливши голову. Сліпий? Авежж, сліпий, я навіть уявив відблиски світла па його білому полірованому ціпку і ще ці непотрібні окуляри Лише ми удвох у цілій залі не аплодували, і, зрозуміло, мене зацікавив цей сліпий чоловік. Мені нест्रимно хотілося підсісти до нього, поговорити. Адже той, хто не аплодував цього вечора Маestro, справді був вартий уваги. Попереду несамовито відбивали собі долоні доньки Епіфанії, та й він сам не відставав від них. Маestro недбало кивнув публіці, звів очі вгору, звідки, немов на величезних роликах, скочувався гуркіт, врізаючись в оплески партеру і лож. Мені здалося, що в Маestro чи то допитливий, чи то стурбований вигляд обличчя,— його досвідчений слух, мабуть, уловив, що сьогодні на його ювілейному концерті публіка поводиться якось незвично. "Море" також викликало овацію, і не менш захоплену, ніж Ріхард Штраус, що цілком зрозуміло. Я й сам не встояв перед звуковими розкотами фіналу та оплесками і ляпав до болю в долонях. Сеньйора Джонатан плакала.

Грандіозної — прошепотіла вона, повернувші до мене зовсім мокре обличчя, ніби в рясних краплях дощу.— Ну просто незбагненно!

Маestro то зникав, то з'являвся, був, як завжди, елегантний і злітав на диригентську підставку з легкістю, що нагадувала рухи розпорядників на аукціонах. Він підняв своїх музикантів, і у відповідь з подвоєною силою прокотилися нові оплески і нові "браво!" Сліпий, що сидів праворуч від

мене, теж аплодував, але дуже скupo, бережучи долоні,— мені було дуже приємно спостерігати, з якою стриманістю він, увесь підібраний, навіть відсторонений (голова похнюплена), підтримує цей вибух ентузіазму. Безконечні "браво!" — звичайно вони лупають вряди-годи як вираз чиєїсь особистої думки, — неслися звідусіль. Спершу оплески не були такі бурхливі, як у першому віddіленні концерту, але тепер музика ніби відійшла набік, тепер плескали не "Дон-Жуанові" і не "Морю", а самому Маestro і ще, мабуть, тій солідарності почуттів, яка об'єднала всіх поцінувачів музики. Ї овація, що оновлювалась сама від себе, наростала і хвилинами робилася до болю нестерпною. Я роздратовано роззирався навколо і раптом ліворуч від себе помітив жінку в червоному — вона побігла проходом і зупинилася поряд зі сценою, біля самих ніг Маestro. Коли Маestro знову схилився перед публікою, він сахнувся, побачивши просто перед собою сеньйору в червоному, й відразу ж випростався. Але згори, з гальорки, нісся такий погрозливий гул, що йому довелося знову вклонитися і вітати публіку — він це робив дуже рідко — скинутою вгору рукою, що негайно викликало повий вибух захвату, і до несамовитих аплодисментів приєдналися тупіт ніг у ложах та бельетажі. І це вже було занадто.

Хоча й не було перерви, Маestro пішов геть на кілька хвилин, і я навіть трохи підвівся з крісла, щоб ліпше роздивитися залу. Вогка, в'язка задуха і збудження обернули більшість людей на якусь подобу жалюгідних, мокрих креветок. Сотні бганих хусточек колихалися, мов хвилі нового моря, що виникло наче для глуму враз, тільки-но стихло "Ламер". Багато хто притьmom кинувся в фойє, щоб нашвидку вихилити склянку лимонаду чи пива, і, побоюючись пропустити щось важливе, значне, біgom летіли до зали, натикаючись на зустрічних. Біля головного входу в партер утворилася безладна тиснява. Але не було й натяку на якесь невдоволення, люди сповнилося безконечною добротою одне до одного, точніше, настало якесь загальне зворушення, в якому вони розуміли і відчували одне одного. Сеньйора Джонатан, а вона ледве вміщалася у вузькому кріслі, звела на мене очі,— я все ще стояв,— і лице її напрочуд нагадувало спілу ріпу. "Грандіозно! — зойкнула вона.— Просто грандіозно!"

Я майже зрадів, побачивши, як на сцену виходить Маestro. Ця юрба, до якої я — на жаль — належав, навіювала мені жаль і огиду. З усіх у залі, мабуть, один Маestro та його музиканти зберігали людську гідність.

Та ще й цей сліпець, там, праворуч, що не аплодував, сидів, рівний, як струна — сама стриманість, сама увага.

— П'ята — видихнула мені у вухо сеньйора Джонатан.— Екстаз трагедії!

Я зразу подумав, що це непогана назва для фільму, і приплющив очі. Певне, мені хотілося уподобнитися до сліпого, єдиної людської істоти серед цього драглистої місива, в якому я так безнадійно загруз. І коли я побачив зелені вогники, що майнули переді мною ніби ластівки, перша фраза бетховенівської симфонії звалилася на мене як пневматичний молот і змусила дивитися на сцену. Маestro був майже прекрасний — тонке, проникливе обличчя і руки, до них прикутий оркестр, що гудів усіма своїми моторами у великій тиші, яка враз заступила гуркіт нестримних оплесків. Ллє, щиро кажучи, мені здалося, що Маestro пустив у хід свою машину ледь раніше, ніж запала ця тиша. Перша тема пройшла десь над нашими головами, і з нею її символи, вогні спогадів, її звичне, зовсім просте: та-та-та-та. Друга, окреслена диригентського паличкою, розлилася по залі, і мені привиділося, що повітря зайнялося полум'ям. Але полум'я було холодне, невидиме, воно палило зсередини. Певне, ніхто, крім мене, не звернув уваги па перший крик, надрывно короткий, притлумлений. В акорді дерева й металу я розчув його, бо дівчина, яка забилася в корчах, сиділа просто переді мною. Крик був сухий, недовгий, ніби в нападі істерики чи любовному екстазі. Дівчина відхилила голову, торкаючись потилицею різьбленого єдинорога, яким увінчані крісла в партері, і з такою силою била ногами по підлозі, що її ледве утримували сусіди. Згори, з першого яруса, донісся ще один крик і ще завзятіший тупіт ніг. Щойно закінчилася друга частина, як Маestro відразу без паузи, перейшов до третьої. Мене раптом узяла цікавість, чи може диригент чути ці крики з залу, чи вів весь у полоні звукової стихії оркестру. А дівчина з переднього ряду хилилася тепер ви нижче,

і якась жінка (очевидно, мати) обіймала її за плечі. Я хотів був допомогти їм, але спробуй зробити щось під час концерту, якщо вони сидять в іншому ряду і довкола незнайомі люди. У мене навіть майнула думка попросити допомоги у сеньори Джонатан, адже жінки меткіші і знають, що треба робити в таких випадках. Проте сеньора Джонатан не вія рішала очей від спини Маestro — вона вся поринула в музику. Мені здалося, що в неї на підборідді, прямо під нижньою губою, щось блищить. Зненацька попереду нас устав на весь зріст якийсь сеньор у смокінгу, і його могутня脊на заступила Маestro. Так дивно, що хтось устав посеред концерту. Але хіба не дивно, що публіка взагалі не помічає цих криків, не бачить, що в дівчини справжній істеричний напад? Мої очі несподівано вихопили розплівчасту пляму в центрі партеру. Ну, звісно, це та сама жінка, що в антракті бігала до сцени! Тепер вона повільно йшла до сцени, і, хоч трималася дуже прямо, я б сказав — не йшла, а підкрадалася, її зраджувала хода: кроки повільні, як у зачарованої людини,— ось-ось налаштується і стрибне. Вона невідривно дивилася на Маestro, мені навіть привидівся шалений блиск її очей. Якийсь чоловік, вибравшись зі свого ряду, метнувся слідом за нею — ось вопи вже десь у п'ятому ряду чи біжче, а біля них ще троє. Зараз буде фінал, і за величчям Маestro уже вривалися до залу перші могутні п широкі акорди фіналу, напрочуд чіткі, досконалі скульптурні форми, високі колони, білі і зелені, Карнак¹ звуків, по нефу якого обережно просувалася жінка в червоному та її проводжаті.

1 Карнак —тут: найбільший в Стародавньому Єгипті храмовий ансамбль.

Між двома вибухами оркестру я знову почув крик, точніше, репет в ложі праворуч. I разом з ним прямо в музику зірвалися оплески, неспроможні більше втриматися й на мить, ніби в огнищі любовних обіймів ... вся зала, ця величезна задихана самиця, не дочекалася чоловічого тріумфу оркестру і з безтямними криками, вже не стримуючи себе у пристрасті, віддалася і пісній насолоді. Незручне крісло заважало мені обернутися назад, де — я це відчував — щось наростало, насувалося, вторуючи жінці в червоному та її супутникам, які підбігли до

сцени саме тієї хвилини, коли Маestro, достоту як матадор, що спритно вгороджує шпагу в карк бикові, ввігнав диригентську паличку і останню стіну звуку і подався вперед, пониклий, ніби його ударило пружкою хвилею, повітря. Коли Маestro випростався, вся зала стояла, і я, зрозуміло, також, і простір став склом, в яке цілим лісом гострих списів вгатилися оплески й крики, обертаючи його на нестерпно грубу, пітну і сповнену водночас особливої величі масу, в чомусь схожу на череду ошалілих буйволів. І звідусіль у партер набивалися люди, і мене навіть не дуже здивували двоє чоловіків, що скочили в прохід прямо з ложі.

Вискнувши, ніби придавлений щур, сеньйора Джонатан вирвала нарешті свої тілеса з крісла і, простягнувши руки до сцени, уже не кричала, а ревіла від захвату. Весь цей час Маestro стояв спиною до публіки, ніби виражаючи до неї презирство, і, мабуть, схвально дивився на музикантів. Але ось він неквапливо обернувся, вперше удостоївши публіку легкого нахилу голови. Обличчя його було зовсім біле, ніби його доконала втома, і я навіть устиг подумати (в плутанні відчуттів, обривків думок, миттєвих спалахів усього того, що оточувало мене в цьому пеклі захвату), що він ось-ось зомліє. Маestro нахилився вдруге і, подивившись праворуч, побачив, як па сцену видирається тон самий сеньйор, білявий, у смокінгу, а за ним ще двоє. Мені здалося, ще Маestro зробив якийсь невизначений рух, ніби надумав зійти з помосту, і тут я помітив, що рух цей — судомний, що він хоче від чогось звільнитися. Ну, так і є: жінка в червоному вчепилася в його ногу. Вона вся тяглася до Маestro і при цьому кричала, я принаймні бачив її широко роззявлений рот. Думаю, що вона кричала, як усі, мабуть, як я сам. І Маestro впустив паличку і розплачливо шарпнувся вбік. Він явно щось казав, але що — годі було розібрати, і Один з супутників жінки обхопив руками другу ногу |

Маestro, і той повернувся до музикантів, ніби волаючи і до них про допомогу. Музиканти, що посхоплювалися і з місць, натикалися під сліпучим світлом софітів па і покинуті інструменти. На сцену, юрмлячись біля сходинок, лізли й лізли нові люди. їх набралося стільки, і ще в тисняві важко було розріzniti оркестрантів. Плюпітри полягли на підлогу, як зім'яте колосся. Блідий Маestro, силкуючись випречати ногу, ухопився за якогось чоловіка, котрий вискочив просто на підставку, але, побачивши, що цей чоловік зовсім не музикант, він різко шарпнувся

назад. Тієї миті ще одні руки обвились круг його стану. Потім я побачив, як жінка в червоному, ніби у мольбі, розгорнула йому обійми, і несподівано Маestro зник — юрма очамрілих шанувальників понесла його зі сцени і потягла кудись у глиб партеру. Досі я стежив за цим масовим шалінням з якимось захватом і жахом ясновидця. Все мені відкривалося з особливої висоти, а може, навпаки — звідкись ізнизу. І ось зненацька пролунав цей пронизливий, гострий крик. Кричав сліпець — він звівся на весь зріст і, розмахуючи руками, немов крилами вітряка, щось випрохував, благав, молив. Це було понад усяку міру — я вже не міг лишатися байдужим присутнім у залі, я відчув себе справжнім учасником цього буяння захватів і, зірвавшись з місця, понісся до сцени. Одним стрибком я опинився на сцені, де збезумілі чоловіки і жінки з завиванням виривали у скрипалів скрипки (які хрустіли і лопали, ніби величезні руді таргани), потім стали кидати в залу всіх музикантів поспіль, і там малювалися на них інші шаленці. Цікаво, що я не відчував ані найменшого бажання хоч якось сприяти цьому розгулу пристрастей. Мені лише хотілося бути поряд з усіма, бачити на власні очі все. що відбувається і відбудеться па цьому неймовірному ювілеї. В мене ще залишились якісь проблиски здорового глузду, щоб подумати, чому це музиканти не намагаються втекти за лаштунки. Але я одразу ж збегнув, що це неможливо,— легіон слухачів заблокував обидва крила сцени, утворивши кордон, який випліскувався вперед, підмишаючи під себе інструменти, підкидаючи вгору пюпітри, аплодуючи, надриваючи горлянки несамовитим ревінням. У залі стояв такий страшений гуркіт, що він уже сприймався як тиша. Просто на мене з кларнетом у руці біг якийсь гладун, і я мало не схопив його, мало не підставив йому ногу, щоб і він дістався розлюченій публіці. Але, зрозуміло, я злегковажив, і жовтолиця сеньйора з глибоким декольте на грудях, по яких стрибали перлисти розсипи величезного намиста, подарувала мені погляд, сповнений ненависті й виклику. Вона вчепилася у кларнетиста, який щось кричав, прикриваючи свій інструмент, якихось двоє чоловіків потягли його — уже притихлого — до лож, де загальне збудження досягло вищої межі.

Оплески ледве пробивалися крізь крики, та й хто міг аплодувати, якщо всі як одержимі ловили музикантів, щоб схопити їх у свої обійми. Зала ревіла все пронизливіше й гостріше, то тут, то там серед реву, що наростиав, вибухали моторошні зойки, поміж якими — як мені здалося — вирізнялися особливі, викликані фізичним болем, що взагалі-то не дивина — в такому шарварку, в такому сум'ятті і біганині можна було переламати руки й ноги. Але я все ж таки сміливо кинувся у партер зі спорожнілої сцени, туди, до музикантів, яких розтягували в різні боки — кого до лож, і де було якесь незрозуміле вовтузіння, кого до вузьких бічних проходів, які вели до фойе. Із лож бенуару ось, виявляється, звідки неслось розпачливе завивання. Мабуть, це музиканти, задихаючись від нескінченних обіймів, благали відпустити їх. Ті, хто сидів у партері, юрмилися тепер біля входів у ложі, куди поривався і я, продираючись крізь ліс різьблених крісел. Хвилювання в залі помітно посилилося, світло почало швидко слабнути, в червонястому жеврінні лампочок обличчя були ледве видні, і постаті людей нагадували якісь дриготливі тіні, нагромадження безформних об'єктів, які то наблизалися, то віддалялися один від одного. Мені здалося, що я розрізвив срібну голову Маestro у другій ложі, зовсім поряд зі мною. Але Маestro зразу зник, кудись провалився, ніби його змусили стати навколішки. Біля мене пролупав різкий, короткий крик, і я побачив сеньйору Джонатан, вона бігла, а трохи позаду — молодшу з дочок Епіфанії. Обидві полізли в юрбу біля другої ложі. Тепер я вже не сумнівався, що саме в цій ложі опинилися і Маestro, і жінка в червоному зі своїми супутниками. Докторова донька підставила сеньйорі Джонатан сплетені пальці рук, і та, ніби хвацька наїзниця, уперлася в них ногою, як у стремено, а потім пірнула в ложу. Впізнавши мене, дочка Епіфанії щось крикнула, мабуть, просила допомогти і їй, але я відвів очі вбік і зупинився, не бажаючи долучатися до цих зовсім збезумілих від захвату людей, ладних битися одне з одним. Я бачив, як тромбоном розквасили носа Кайо Родрігесу,— ось хто відзначився, коли в партер зі сцени скидали оркестрантів! Закривавлене лице Кайо не викликало в мене співчуття, мені навіть не було шкода сліпця, який плазував рачки і натикався на крісла, заблудившись у цьому симетричному лісі, позбавленому прикмет. Мене вже мимо не хвилювало. Хіба що хотілося знати, чи змовкши колись

у ложах ці крики, які підхоплювалися в партері, звідки, як і раніше, лізли до лож очманілі люди, відштовхуючи одне одного. Найвідчайдушніші, бачачи, що їм не пробитися в ложі крізь натовп, що юрмився біля дверей, стрибали туди так, як це зробила сеньора Джонатан. Я все це бачив, не втрачав, однак, здорового глузду, і — в мене й далі не було ані найменшого бажання поділяти це загальне навіженство. Напевно, власна байдужість пробуджувала в мені дивне почуття вини, ніби мое поводження було в чомусь найганебніше, особливо скандальне серед цього загального неподобства. Я вже кілька хвилин сидів один у порожньому ряду партеру і десь за межами моєї байдужості вловив початок спаду напруження в усе ще нестримному і відчайдушному ревінні юрби. Крики дійсно стали вщухати, швидко припинилися зовсім, і все заповнилося невиразними шерехами відступу. Коли, як мені здалося, можна було йти, я швидко подався до бічного проходу і без перешкод потрапив у фойє. Самотні постаті рухалися, ніби п'яні. Хтось витирав рота хусточкою, хтось обсмикував піджак чи поправляв комірець. У фойє я примітив жінок, які порпалися в своїх торбинках в пошуках дзеркальця. Одна з жінок бгала в руці скривлену хустинку — мабуть, поранилася. Потім я побачив обох дочок доктора Епіфанії. Вони бігли понурі, розізлилися, мабуть, через що не зуміли потрапити в ложу. Кожна з них подарувала мені такий погляд, ніби я був у всьому винний. Я почекав, поки вони, за моїми підрахунками, опинилися надворі, і рушив до головних сходів, які вели до виходу. І ось тут у фойє з'явилася жінка в червоному зі своїми неодмінними супутниками. Чоловіки йшли назирці, збившись в купку, ніби соромилися пожмаканих і подертих костюмів. Але жінка в червоному рухалася мені назустріч, гордо дивлячись уперед. Я побачив, що вона раз-другий провела язиком по губах. Повільно, ніби облизуючись, провела язиком по губах, які розтягувалися в усмішці.